

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تفت

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته ی حقوق

گرایش خصوصی

عنوان

بررسی مالکیت زمینهای نفت خیز در فقه و حقوق ایران

استاد راهنما

دکتر سید احمد میر خلیلی

نگارنده

سید امین حسینی نسب

مهر ۱۳۹۵

ب

سپاسگزاری

نگارنده بر خود لازم می داند از استاد محترم جناب آقای دکتر « سید احمد میر خلیلی » که سخاوتمندانه به پرسشهای بنده در موارد متعدّد پاسخ می دادند و نیز به پاس مساعدتها و راهنمایی های بی دریغ ایشان در نگارش این پایان نامه سپاسگزاری نماید .

تقدیم به:

محبوب دلها ، امام عصر (عج) که از دیده ها پنهان و در اعماق جانها آشکار است. تقدیم به او که جگر گوشه زهرا(س) و بشارت پیامبر آخر الزمان است . تقدیم به او که سراینده عدالت و منجی انسان در بند زمان است و تقدیم به رهبر عزیزمان حضرت آیه الله العظمی خامنه ای.

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
چکیده.....	۱
مقدمه.....	۲
فصل اول : کلیات تحقیق	
۱-۱- طرح تحقیق.....	۳
۱-۱-۱- بیان مسئله.....	۳
۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۵
۱-۱-۳- پیشینه تحقیق.....	۶
۱-۱-۴- سؤالات تحقیق.....	۸
۱-۱-۵- فرضیه های تحقیق.....	۸
۱-۱-۶- اهداف تحقیق.....	۸
۱-۱-۷- جنبه نوآوری و جدید بودن تحقیق.....	۹
۱-۱-۸- روش تحقیق.....	۹
۱-۱-۹- ساختار تحقیق.....	۱۰
۱-۲- موضوع شناسی.....	۱۱
۱-۲-۱- مالکیت.....	۱۱
۱-۱-۲-۱- معنای لغوی مالکیت.....	۱۱
۱-۲-۱-۲- معنای اصطلاحی مالکیت.....	۱۲
۱-۲-۱-۳- ویژگیهای مالکیت.....	۱۳

۱۶	..... ۴-۱-۲-۱- انواع مالکیت
۲۵	..... ۲-۲-۱- زمین
۲۶	..... ۱-۲-۲-۱- معنای لغوی زمین
۲۶	..... ۲-۲-۲-۱- معنای اصطلاحی زمین
۲۶	..... ۳-۲-۲-۱- انواع زمین
۲۹	..... ۳-۲-۱- نفت
۲۹	..... ۱-۳-۲-۱- معنای لغوی نفت
۲۹	..... ۲-۳-۲-۱- معنای اصطلاحی نفت
۳۰	..... ۳-۳-۲-۱- منشأ تشکیل نفت
۳۲	..... ۴-۲-۱- معدن
۳۲	..... ۱-۴-۲-۱- معنای لغوی معدن
۳۳	..... ۲-۴-۲-۱- معنای اصطلاحی معدن
۳۳	..... ۳-۴-۲-۱- انواع معدن
۳۵	..... ۴-۴-۲-۱- منابع نفت به عنوان معادن باطنی

فصل دوم: دیدگاههای حاکم بر مالکیت زمینهای نفت خیز

۳۸	..... ۱-۲- مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز
۳۸	..... ۱-۱-۲- بررسی مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز از منظر فقه امامیه
۴۰	..... ۲-۱-۲- بررسی حقوقی مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز
۴۴	..... ۳-۱-۲- نقد و بررسی مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز
۴۶	..... ۲-۲- مالکیت عمومی زمینهای نفت خیز

- ۲-۲-۱- بررسی مالکیت عمومی زمینهای نفت خیز از منظر فقه امامیه ۴۶
- ۲-۲-۲- بررسی حقوقی مالکیت عمومی زمینهای نفت خیز ۴۹
- ۲-۲-۳- نقد و بررسی مالکیت عمومی زمینهای نفت خیز ۵۰
- ۲-۳- مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ۵۲
- ۲-۳-۱- بررسی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز از منظر فقه امامیه ۵۲
- ۲-۳-۲- بررسی حقوقی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ۵۶
- ۲-۳-۳- نقد و بررسی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ۵۷

فصل سوم: مبانی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز

- ۳-۱- مبانی فقهی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ۶۱
- ۳-۱-۱- قاعده لاضرر ۶۲
- ۳-۱-۲- قاعده اتلاف ۶۳
- ۳-۱-۳- اصل منع از اختلال نظام ۶۴
- ۳-۱-۴- قاعده ی منع از اسراف و تبذیر ۶۵
- ۳-۱-۵- اصل انصاف ۶۵
- ۳-۱-۶- اصل حاکمیت دولت ۶۶
- ۳-۱-۷- اصل ولایت و قائم مقامی بر ممتنع ۶۸
- ۳-۱-۸- قاعده مصلحت ۶۹
- ۳-۱-۹- اصل ولایت مطلقه ولی فقیه در عصر غیبت ۷۰
- ۳-۲- مبانی حقوقی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ۷۴
- ۳-۲-۱- اصل ۴۵ قانون اساسی ۷۴

- ۳-۲-۲- اصل ۴۴ قانون اساسی ۷۷
- ۳-۲-۳- ماده ۲ قانون معادن مصوب ۱۳۷۷/۲/۲۷ اصلاحی ۱۳۹۰ ..... ۷۹
- ۳-۲-۴- ماده ۲ قانون نفت مصوب ۱۳۶۶/۷/۹ اصلاحی ۱۳۹۰ ..... ۸۰

فصل چهارم: آثار مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز

- ۴-۱-۱- تعیین مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز جهت حفظ منافع عمومی ۸۲
- ۴-۱-۱- محدودیتهای مالکیت ۸۳
- ۴-۱-۲- روش های سلب مالکیت ۸۶
- ۴-۱-۳- شرایط تعیین مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز ۹۳
- ۴-۲- توزیع عادلانه ثروتها و درآمدهای دولتی ۹۹
- ۴-۲-۱- ایجاد تأمین اجتماعی ۹۹
- ۴-۲-۲- سهم شدن جامعه در درآمدهای دولتی ۱۰۱
- ۴-۲-۳- ایجاد توازن اجتماعی ۱۰۴
- ۴-۳- مدیریت راهبردی زمینهای نفت خیز و استفاده از منابع نفت ۱۰۶

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

- ۵-۱- نتیجه گیری ۱۱۲
- ۵-۲- پیشنهادات ۱۱۹

فهرست منابع و مآخذ

- الف) قوانین و آیین نامه ها ۱۲۲
- ب) کتب ۱۲۲

عنوان

شماره صفحه

ج) مقالات ۱۲۸

د) پایان نامه ها ۱۲۹

چکیده انگلیسی ۱۳۰

چکیده

منابع طبیعی یکی از ثروتهای خدادادی است که بشر در ایجاد آنها دخالتی نداشته و خداوند آنها را به منظور استفاده بشر در دامان مهربان طبیعت قرار داده است. یکی از مهمترین منابع طبیعی، زمینهای نفت خیز هستند، که یکی از منابع تولید ثروت برای کشورها محسوب شده و باعث پیشرفت و توسعه و بالندگی هر کشور نیز می شود. در دین اسلام این نوع از معادن و ثروتهای طبیعی از انفال تلقی شده که متعلق به پیامبر اسلام (ص) و امام معصوم (ع) و در عصر غیبت نیز در اختیار حکومت اسلامی که در رأس آن مقام والای ولایت فقیه، جانشین شایسته امام زمان (عج) قرار دارد، می باشد. با توجه به اهمیت نفت و زمینهای نفت خیز در اقتصاد کشورها، دولتها نیز در صدد تبیین نوع و نحوه مالکیت این منابع برآمده اند. به طور کلی در مورد مالکیت زمینهای نفت خیز سه نوع دیدگاه وجود دارد، مالکیت خصوصی، مالکیت عمومی و مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز. در این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی به بررسی فقهی و حقوقی انواع دیدگاههای حاکم بر مالکیت زمینهای نفت خیز پرداخته شده است. با توجه به این که مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز آثار منفی فراوانی را در اقتصاد کشورها به دنبال داشته، از جمله تجمیع ثروت در دست عده ای خاص یا توزیع ناعادلانه ثروتها و درآمدهای کشور در بین افراد و ایجاد نابسامانی و رکود اقتصادی و... لذا در اکثر کشورها دولتها بر منابع نفت و زمینهای نفت خیز اعمال حاکمیت می کنند. در حقوق ایران نیز مسئولیت اعمال حاکمیت بر منابع نفت بر عهده دولت قرار داده شده است و برای اثبات این حاکمیت به مبانی فقهی مانند قاعده لاضرر، قاعده مصلحت، اصل منع از اختلال نظام، اصل ولایت مطلقه ولی فقیه و... و نیز به مبانی حقوقی مانند اصل ۴۴ و ۴۵ قانون اساسی و... استناد شده است. این تحقیق با هدف تأکید بر حاکمیت دولت بر منابع نفت به عنوان نهادی که در راستای ایجاد عدالت اقتصادی در جامعه قدم بر می دارد، تدوین شده است و دارای آثاری مانند تحدید مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز، توزیع عادلانه ثروتها و در نتیجه درآمدهای دولتی در نظام اقتصادی اسلام و نیز مدیریت راهبردی منابع نفت و زمینهای نفت خیز می باشد.

واژگان کلیدی: زمینهای نفت خیز، مالکیت دولتی، انفال، عدالت اجتماعی، تحدید مالکیت.

مقدمه

مواد اولیه زمین و نیز ثروت‌های طبیعی و معدنی واقع در زمین، در زندگی اقتصادی بشر و نحوه ی اداره حکومت توسط دولت‌ها اهمیت زیادی دارد. نفت نیز از جمله مهمترین معادن موجود در کره زمین محسوب می شود که مشخص کردن مالک حقیقی و اصلی آنها از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در ضمن نفت کالایی خاص است که نمی توان آن را در ردیف کالاهای دیگر قرار داد. نفت برای تمام کشورها چه کشورهایی که نفت را تولید می کنند و چه آن کشورهایی که نفت را مصرف می کنند، دارای اهمیت فراوانی است. کشورهایی که نفت را تولید می کنند تا حد زیادی اقتصادشان به درآمد حاصل از منابع نفت وابسته است و از طرف دیگر کشورهایی که نفت را مصرف می کنند نیز، برای پیشرفت کشورشان نیاز به این منابع حیاتی دارند. نفت و گاز منابعی بسیار مهم و در عین حال تجدید ناپذیر هستند و نباید با قیمت کم به بازار عرضه شده و در نتیجه کالای بی ارزش تلقی شود. مسئله مالکیت زمینهای نفت خیز یکی از مسائلی است که امروزه در مورد منابع نفت مطرح می شود. در هر کشوری دیدگاه خاصی در مورد نوع مالکیت بر زمینهای نفت خیز وجود دارد. با توجه به ارزشی که زمینهای نفت خیز در اقتصاد کشورها دارند، لازم است تا در مورد مالکیت آنها نیز تعیین تکلیف صریح صورت بگیرد. باید توجه داشت که دولت‌ها از این جهت که مسئول تأمین نیازهای اقتصادی جامعه و ایجاد رفاه و تأمین اجتماعی و نوعی توازن اقتصادی در جامعه هستند، باید از نظر مالی نیز منابعی را در دست داشته باشند تا بتوانند این نیازها را برطرف کنند. یکی از منابع مالی که می تواند در جهت پیشرفت و توسعه اقتصادی کشور به دولت‌ها کمک شایانی کند، زمینهای نفت خیز و منابع نفت است.

از طرفی بسیاری از زمینهای نفت خیز و به تبع آن نفت موجود در آنها، شامل ملک خصوصی افراد می شود. در این میان ممکن است میان مالکیت خصوصی و دولتی آنها تعارض ایجاد شود. در هر حال دولت ممکن است گاهی برای استخراج نفت از اعماق زمینهای نفت خیز یا حفر چاه در منطقه ای و یا ایجاد تأسیسات دیگر احتیاج به ملک خصوصی افراد پیدا کند. باید توجه داشت که با توجه به قاعده تسلیط و نیز احترام به حدود مالکیت اشخاص، تحدید مالکیت از مالکان خصوصی زمینهای نفت خیز باید با رعایت شرایط قانونی انجام شود.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- طرح تحقیق

۱-۱-۱- بیان مسئله

مالکیت خصوصی یکی از لوازم استقلال فرد و رشد شخصیت اوست و به همین دلیل طبق قاعده «تسلیط»، هر فرد بر مال خود مسلط بوده و حق انواع تصرف را در آن دارا می باشد. اما این حق مطلق نبوده و زمانی که در تعارض با مالکیت عمومی و یا دولتی قرار گیرد، ممکن است که این مالکیت خصوصی توسط دولت تحدید شود که این تحدید هم شامل ایجاد محدودیت در مالکیت می شود و هم شامل سلب مالکیت.

بنابراین برخی از اموال هستند که تحت مالکیت حکومت اسلامی قرار می گیرند و قابل تملک توسط اشخاص نیستند. این اموال شخصی نبوده و همه مردم حق استفاده از منافع حاصل از آنها را دارند، مانند

معادن که در فقه جزء انفال محسوب شده و نظارت بر حسن استفاده از آن و جلوگیری از ضرر به حقوق دیگران یا لطمه و صدمه به این منابع و ثروتهای طبیعی و محیط زیست بر عهده امام و حکومت اسلامی است. این اموال متعلق به همه افراد جامعه است و باید در جهت مصالح و منافع عمومی جامعه اسلامی به کار گرفته شود و از غارت یا انحصار طلبی نسبت به آنها پرهیز شود. طبق ماده ۲۳ قانون مدنی استفاده از اموالی که مالک خاص ندارد، مطابق قوانین مربوطه به آنها می باشد و افراد جامعه نیز نمی توانند در اموالی که داخل در مشترکات و مال عموم است، همان تصرفی را بکنند که در اموال خصوصی خود می کنند و حتی حق دولت یا تشکیلات عمومی دیگر هم که به نام جامعه مالک برخی از مشترکات نامیده می شوند، هم محدود می باشد. بنابراین برای تکامل و پیشرفت کارکردهای دولت و نیازهای عمومی و نیز برای حفظ مصالح جامعه و حمایت از طبقات ضعیف، مالکیت خصوصی به ویژه مالکیت بر زمین به شیوه های مختلف محدود شده و حتی سلب مالکیت نیز صورت قانونی به خود گرفته است.

از جمله مواردی که امروزه در مورد حق مالکیت نسبت به آنها بحث می شود، زمینهای نفت خیز است. ما در این تحقیق بر آنیم که مالکیت زمینهای نفت خیز را در فقه و حقوق ایران مورد بررسی قرار دهیم و با بررسی ادله فقهی و حقوقی، بررسی کنیم که زمینهای نفت خیز تحت مالکیت چه افرادی است و چه کسانی حق تصرف در این زمینها را دارند. از جمله مواردی که برای کشور به عنوان منبع درآمد محسوب می شود، انفال است و از طرفی منافع حاصل از انفال و درآمدهای دولتی، باید در جهت حفظ مصالح عموم مردم جامعه مصرف شود. از نظر اسلام نیز، انفال اموالی است که به موجب قانون متعلق به پیامبر اسلام (ص) و سپس امام معصوم (ع) و بعد از ایشان حکومت اسلامی که در رأس آن مقام والای ولایت فقیه قرار دارد، می باشد. طبق اصل ۴۵ قانون اساسی انفال و ثروتهای عمومی از قبیل زمینهای موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچهها، رودخانهها و... در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نماید.

بنابراین مسائل مهمی در رابطه با تبیین مالکیت زمینهای نفت خیز مطرح می شود، از جمله این که گاهی ممکن است تعارض بین مالکیت خصوصی و عمومی و نیز دولتی زمینهای نفت خیز به وجود بیاید. همچنین زمانی که زمینهای نفت خیز تحت مالکیت خصوصی افراد باشد و در ملک خصوصی افراد کشف شود، دولت ممکن است بتواند اقدام به سلب و یا حداقل محدود کردن مالکیت از این افراد به جهت حفظ

مصلح و منافع عمومی جامعه کند. برخی معتقدند که دولت می تواند به جهت حفظ منافع عمومی و با معیارهای قانونی و با پرداخت عوض و نیز حفظ حقوق افرادی که مالک زمینهای نفت خیز هستند، اقدام به سلب مالکیت از این اشخاص کند. باید توجه داشت که در هر حال، در نظر اسلام مال بدون مالک و به عبارت دیگر خلأ ملکی، پذیرفته شده نیست و هر مالی در هر زمان دارای مالکی است و برای ورود اموال به ملک اشخاص یعنی حوزه مالکیت خصوصی، همیشه نیاز به اذن و مجوز شرعی است. متغیر مستقل و مسئله اصلی مورد بحث در این تحقیق نیز، حق مالکیت نسبت به زمینهای نفت خیز است. متغیر وابسته نیز حکومت اسلامی به عنوان مالک دولتی و نیز مردم به عنوان مالکان خصوصی اموال هستند.

۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

اسلام، نهاد مالکیت دولتی را به عنوان اهرمی، ضامن تعادل لازم در اجتماع و ابزاری جهت برقراری عدالت اجتماعی و برای کمک دولت به رفع فقر و تعالی روحی و اخلاقی و تکامل معنوی مردم و رعایت حرمت انسان و نیز آزادی و برابری او قرار داده است. دولت و حکومت اسلامی با در اختیار داشتن منابع و ثروتهای ملی از جمله زمینهای نفت خیز، سود حاصل از درآمد این گونه معادن را به طور عادلانه در بین تمامی اقشار مردم و جهت تأمین نیازهای افراد جامعه مصرف می کند، چرا که در غیر این صورت ثروت و قدرت تنها در دست عده ای پولدار و ثروتمند دست به دست شده و حق ضعیفان پایمال خواهد شد. تحقیق حاضر در جهت برجسته تر و پرنگ تر کردن نهاد مالکیت دولتی که در رأس آن حکومت اسلامی و ولایت فقیه قرار دارد، نگاشته می شود. در عین حال، مالکیت خصوصی حق طبیعی فرد در جامعه بوده و مادامی که به این حق احترام گذاشته شود، جامعه نیز از امنیت و ثبات برخوردار خواهد بود و مالک در محدوده ی قوانین مقررات مجاز به تصرف در نتیجه کار و تلاش خود می باشد. اما باید توجه داشت که عوامل مالکیت در اسلام نیز کاملاً محدود و حساب شده و منطقی است و از راههای نامشروع و عوامل غیر شرعی نمی توان به مالکیت رسید. حق مسلم دولت و حکومت اسلامی جهت در اختیار داشتن منابع و ثروتهای طبیعی زمین جهت هزینه کردن آن به طور عادلانه در بین تمام مردم جامعه که نمونه ای از آن را به صورت پرداخت یارانه ها مشاهده می کنیم، اهمیت و ضرورت این تحقیق را به خوبی نشان می دهد.

۱-۱-۳- پیشینه تحقیق

در فقه و نیز حقوق اسلامی مطلق بودن مالکیت و تسلط شخص بر شیء از همه جهت ها ، مورد تحدید قرار گرفته است . ماده ۳۰ قانون مدنی که امکان هرگونه تصرف و انتفاع از ملک را به مالک می دهد ، اما در عین حال مطابق با ماده ۳۰ قانون مدنی تحدید مالکیت خصوصی پذیرفته شده که به موجب این ماده در مواردی مانند تعارض مالکیت خصوصی با مالکیت عمومی، دولت می تواند مال فرد را از ملکیتش خارج کند . ماده ۱۳۲ قانون مدنی نیز تصرفات مالک را چنانچه به قدر متعارف و برای رفع حاجت یا دفع ضرر از خود باشد قانونی و مورد تأیید قرار داده و هر نوع اقدام دیگری خارج از حدود قانونی منع گردیده است. مطابق با اصل ۴۷ قانون اساسی مالکیت مشروع محترم است اما به موجب اصل ۴۰ قانون اساسی هیچ کس نمی تواند با توسل به حق مالکیت خود اقداماتی که موجب اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی می شود، بنماید. لایحه قانونی نحوه ی خرید و تملک اراضی و املاک برای اجرای برنامه های عمومی، عمرانی و نظامی دولت مصوب ۱۳۵۸ نیز ، به دستگاه های اجرایی اجازه داده که برای اجرای برنامه های عمومی خویش با رعایت شرایط مقرر در قانون، مالکیت خصوصی فرد بر مالش را محدود و یا سلب نماید.

البته در رابطه با موضوع تحقیق به طور خاص نیز قوانینی مانند قانون معادن مصوب ۱۳۷۷/۲/۲۷ ، اصلاحی ۹۰ و نیز قانون نفت مصوب ۱۳۶۶/۷/۹ اصلاحی ۹۰ وجود دارند . همچنین اساسنامه شرکت ملی نفت ایران مصوب ۱۳۹۵/۲/۲۲ از جمله قوانین جدید التصویبی است که مسائل مهمی را در رابطه با موضوع پایان نامه مطرح کرده است.

کتاب مختلفی نیز در رابطه با موضوع تحقیق تدوین شده است، از جمله کتاب «مالکیت عمومی» از سید محمد خامنه ای ، که در این کتاب تنها به مباحثی کلی مانند تعریف مالکیت عمومی، مصادیق مختلف مالکیت عمومی ، ادله مربوط به انفال و این که اموال عمومی به چه کسانی تعلق دارد پرداخته شده است . کتاب دیگری که می توان به عنوان سوابق تحقیق مطرح کرد ، کتاب «اموال و ثروتهای عمومی در حکومت اسلامی» از محمد مهدی بهداروند (۱۳۹۴) است که نگارنده در این کتاب بیشتر جایگاه ولی امر فقیه در حکومت اسلامی را مورد تأکید قرار داده است. کتاب دیگری به نام «حقوق نفت و گاز در ایالات آمریکا» از مجتبی اصغریان (۱۳۹۱) تدوین شده است. در تمام این کتب در مورد مالکیت زمینهای نفت خیز در فقه و

حقوق ایران به طور خاص هیچ بحثی صورت نگرفته است و تنها به طور کلی به مباحث مربوط به مالکیت دولت و نیز حقوق آمریکا پرداخته شده است که این مسئله می تواند به عنوان خلأ علمی معرفی شود. در کتاب «حقوق نفت و گاز» از دکتر عبدالحسین شیروی (۱۳۹۳) نیز در مورد مالکیت منابع نفت در فقه امامیه و حقوق ایران به طور مختصر مطالبی ذکر شده است، اما در مورد شرایط و مواردی که دولت می تواند اقدام به تحدید مالکیت از اشخاص کند، هیچ بحثی و تعیین تکلیفی صورت نگرفته است.

در راستای این موضوع مقالاتی نیز تا به حال تدوین شده است که در مورد مالکیت زمینهای نفت خیز یا به کلی بحثی در این مقالات صورت نگرفته است یا به طور مختصر در مورد منابع طبیعی مطالبی را مطرح کرده اند. از جمله این مقالات، «منابع طبیعی در کلام وحی» از عبد العلی بحرانی (۱۳۹۳) و نیز مقاله «مالکیت و مفهوم آن در قراردادهای نفتی» از فرهاد ایرانپور (۱۳۸۹) و نیز مقاله «سلب مالکیت به سبب منافع عمومی» از صدرزاده افشار (۱۳۸۳). در این مقالات به قرار دادهای نفتی در سطح بین الملل اشاره دارد و نیز به مباحث کلی مربوط به سلب مالکیت خصوصی به لحاظ حفظ منافع عمومی و در راستای طرح های عمرانی شهرداری و... پرداخته شده و به بحث مالکیت زمینهای نفت خیز اشاره ای ندارد.

در تکمیل سوابق تحقیق به پایان نامه هایی می توان اشاره کرد از جمله پایان نامه ای با عنوان «سلب مالکیت خصوصی در راه منافع عمومی» از سعید شریعتی (۷۹ - ۱۳۷۸) و نیز پایان نامه ای با عنوان «بررسی مبانی و روشهای تحدید مالکیت خصوصی در تعارض با مالکیت عمومی» از سجاد درویشی عباس آبادی (۹۲-۱۳۹۱) و «موانع فقهی و حقوقی خروج قهری اراضی از مالکیت خصوصی اشخاص و راهکارهای آن» از علیرضا صفری (۹۲-۱۳۹۱) و... در تمام این پایان نامه ها، به مباحثی مانند مفهوم، مبانی و اوصاف مالکیت، مبانی مالکیت به طور کلی، روشهای سلب مالکیت از جمله ملی کردن اموال و مصادره اموال و سلب مالکیت به منظور عمران و شهرسازی و تأمین مسکن و.. اشاره شده است. در این پایان نامه ها نیز به مبحث مالکیت زمینهای نفت خیز هیچ اشاره ای نشده است.

در نتیجه تحقیق حاضر در جهت پرکردن این خلأ علمی و با هدف پررنگ کردن مالکیتهای دولتی و جایگاه مهم و عظیم حکومت اسلامی که در رأس آن ولایت فقیه قرار دارد، به موضوع مالکیت زمینهای نفت خیز پرداخته و با توجه به خلأ علمی موجود، مالکیت زمینهای نفت خیز از منظر فقهی و حقوقی به

طور کامل ابتدا بررسی می شود و مبانی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز نیز به تفصیل بیان می شود . همچنین بر اساس قوانین جدیدی که تصویب شده است مانند اساسنامه شرکت ملی نفت ایران مصوب ۱۳۹۵، به شرایط تحدید مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز می پردازد .

۱-۱-۴- سوالات تحقیق

۱- حق مالکیت نسبت به زمینهای نفت خیز در فقه و حقوق ایران چگونه است ؟

۲- آیا امکان تحدید مالکیت از مالکان خصوصی زمینهای نفت خیز توسط حکومت اسلامی وجود دارد؟

۱-۱-۵- فرضیه های تحقیق

۱- به نظر می رسد امروزه مالکیت زمینهای نفت خیز به شکل مالکیت دولتی بوده و در نتیجه تحت مالکیت حکومت جمهوری اسلامی ایران است .

۲- به نظر می رسد حکومت اسلامی به دلیل لزوم حفظ عدالت اجتماعی و توازن اقتصادی، رفع فقر مادی و بیکاری ، حفظ حرمت همه ی انسانها و رعایت آزادی و برابری آنها و نیز برای حفظ منافع عمومی، بتواند به صورت قانونی اقدام به تملک زمینهای نفت خیز بکند.

۱-۱-۶- اهداف تحقیق

مشخص کردن مالک حقیقی اموال و مشترکات عمومی به ویژه زمینهای نفت خیز در حقوق ایران، حدود حق مالکیت دولت و حکومت اسلامی بر اموال و مشترکات عمومی مانند معادن و تحلیل و تبیین قواعد فقهی و حقوقی مختلفی که در رابطه با حق مالکیت بر زمینهای نفت خیز وجود دارد و پررنگ تر کردن و برجسته تر کردن نهاد مالکیت دولتی و نیز بیان جایگاه والای حکومت اسلامی و ولایت فقیه و نیز پاسخ به مسائل حقوقی به وجود آمده ناشی از سلب مالکیتهایی که از مالکان خصوصی زمینهای نفت خیز می شود ، از جمله اهداف اصلی این تحقیق به شمار می رود .

از طرفی با توجه به این که قانونگذاران در جهت ضرورتهای زندگی شهری و با اتکاء به قدرت حاکمه ی خویش و در راستای تأمین منافع عمومی در مواردی مبادرت به محدود ساختن حقوق مالکانه ی اشخاص می کنند ، لذا تبیین ضرورت قانونمند کردن سلب مالکیتهایی که از مالکان خصوصی اموال و نیز

زمینهای نفت خیز جهت جلوگیری از سوء استفاده های احتمالی در این راستا می شود ، از جمله اهداف فرعی این تحقیق است. همچنین روشن نمودن حقوق و تکالیف مالکان خصوصی زمینهای نفت خیز و نیز حکومت اسلامی و تبیین نقاط مبهمی که در این زمینه وجود دارد، از جمله اهداف فرعی این تحقیق است . بنابراین حکومت اسلامی و مالکان خصوصی اموال غیر منقول مانند زمینهای نفت خیز و نیز شهرداریها و استانداران جهت حفظ منافع و مصالح عمومی و نیز تسهیل و تسریع در اجرای برنامه های عمرانی می توانند از نتایج این تحقیق استفاده کنند.

۱-۱-۷- جنبه نوآوری و جدید بودن تحقیق

با عنایت به این که قانونگذار و به تبع آن دولت و حکومت اسلامی با اتکاء به قدرت حاکمه ی خویش می توانند در مواردی مبادرت به محدود کردن حقوق مالکانه ی اشخاص بکنند ، لذا بررسی مواردی که دولت و حکومت اسلامی می تواند طبق قانون و در جهت حفظ مصالح و منافع عمومی جامعه ، اقدام به سلب یا حداقل محدود کردن حق مالکیت خصوصی افراد کند و نیز روشن نمودن مالک اصلی زمینهای نفت خیز ، تبیین وضعیت حقوقی مالکان خصوصی اموال و دولت و روشن کردن حقوق و تکالیف طرفین جهت جلوگیری از سوءاستفاده های احتمالی از جنبه های نوآوری این تحقیق می باشد.

مقالات و پایان نامه هایی که تا به حال حول محور حق مالکیت عمومی و خصوصی تدوین شده اند، به بررسی مواردی مانند انواع روشهای سلب مالکیت از مالکان خصوصی جهت حفظ منافع عمومی و نیز اعمال حق مالکیت در حقوق ایران پرداخته اند . اما در مورد حق مالکیت بر زمینهای نفت خیز تا به حال تحقیقی صورت نگرفته است . بنابراین بیان نقش و ارزش نهاد مالکیت دولتی در جامعه و کاربردها و خواص آن و نیز تبیین تواناییها یی که این نهاد به دولت به عنوان مدیر و کارپرداز امور جامعه می دهد از جنبه های نوآوری این تحقیق می باشد.

۱-۱-۸- روش تحقیق

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این تحقیق ، روش توصیفی تحلیلی است. به این صورت که ابتدا موضوع حق مالکیت به طور کلی مورد تحلیل حقوقی قرار می گیرد و مطلق و مقید بودن حق مالکیت به طور کلی نیز بررسی می شود. سپس حق مالکیت حکومت اسلامی بر منابع و ثروتهای طبیعی زمین ، تحلیل

شده و سپس در مورد حق مالکیت حکومت اسلامی بر زمینهای نفت خیز به جهت حفظ عدالت اجتماعی و منافع جامعه اسلامی و ... نیز به طور توصیفی و تحلیلی بحث می شود .

روش گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه ای است . برای گردآوری اطلاعات این تحقیق از موارد مختلفی مانند فیش برداری از کتب حقوقی و فقهی مختلف ، استفاده از لوح فشرده و نیز از مقالات و پایان نامه هایی که در سایتهای اینترنتی در مورد این موضوع وجود دارد ، جهت گردآوری مطالب در رابطه با موضوع تحقیق استفاده شده است .

۱-۱-۹- ساختار تحقیق

این تحقیق در پنج فصل طراحی و تدوین شده است . در فصل اول با عنوان کلیات تحقیق در ابتدا طرح کلی تحقیق مانند بیان مسئله ، اهمیت و ضرورت تحقیق ، پیشینه تحقیق و ... مطرح شده است و سپس تحت عنوان موضوع شناسی به بررسی مباحث مرتبط با عنوان تحقیق ، مانند تعریف مالکیت ، انواع مالکیت ، ویژگیهای مالکیت و همچنین تعریف کلی از زمین و انواع آن و نیز اطلاعات کلی در مورد نفت پرداخته شده است . همچنین به این دلیل که نفت ، یکی از معادن مهم و با ارزش موجود در کره زمین محسوب می شود ، توضیحات کلی در مورد تعریف معدن و انواع آن نیز بیان شده است .

در فصل دوم این تحقیق انواع دیدگاههای حاکم بر مالکیت نفت خیز شامل مالکیت خصوصی ، مالکیت عمومی و مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز ، مطرح شده و این سه دیدگاه از نظر فقهی و حقوقی به تفصیل مورد کنکاش قرار گرفته است .

فصل سوم نیز به بررسی مبانی کلی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز اشاره دارد . در این فصل طی دو مبحث به بررسی مبانی فقهی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز مانند قاعده لاضرر ، قاعده اتلاف ، اصل منع از اختلال نظام ... و نیز مبانی حقوقی مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز مانند اصول ۴۴ و ۴۵ قانون اساسی و ماده ۲ قانون نفت مصوب ۶۶/۷/۹ و ماده ۲ قانون معادن مصوب ۷۷/۵/۲۲ پرداخته شده است .

فصل چهارم این تحقیق با عنوان آثار مالکیت دولتی زمینهای نفت خیز به بررسی سه اثر مهم از مالکیت زمینهای نفت خیز ، شامل تحدید مالکیت خصوصی زمینهای نفت خیز جهت حفظ منافع عمومی ، توزیع عادلانه درآمدها و ثروتهای دولتی و نیز مدیریت راهبردی منابع نفت و زمینهای نفت خیز اشاره دارد .

در نهایت فصل پنجم این تحقیق به بررسی نتایج و دستاوردهای مهمی که در نتیجه نگارش این تحقیق به دست آمده اند، می پردازد. همچنین پیشنهاداتی هم در این فصل ارائه شده است که امید است، مورد استفاده خوانندگان به خصوص دانشجویان قرار بگیرد.

۲-۱- موضوع شناسی

در این قسمت کلیاتی در مورد موضوع تحقیق، شامل مباحث کلی مربوط به مالکیت مانند تعریف لغوی و اصطلاحی مالکیت، تاریخچه مالکیت، ویژگیهای مالکیت و... بیان می شود. همچنین معنای زمین از نظر لغوی و اصطلاحی بیان شده و نیز انواع زمین در فقه و حقوق و حکم کلی هر کدام مطرح شده است. در نهایت هم مباحث کلی مربوط به نفت و معادن بررسی شده است.

۱-۲-۱- مالکیت

مالکیت از مفاهیم متداولی است که همه مردم در زندگی روزمره با آن سرو کار دارند و تقریباً از همان زمانی که افراد قدرت تشخیص را پیدا می کنند، با مفهوم مالکیت نیز آشنا می شوند. افراد به طور طبیعی با استناد به حق مالکیت خود، دوست دارند هر طور و هر زمان و هر جا که می خواهند از این حق خود استفاده کنند و ممانعت یا محدود کردن این حق را چندان به طور طبیعی نمی پذیرند. اما باید توجه داشت که به دلیل زندگی اجتماعی، امروزه در بسیاری از موارد حق مالکیت به طور مطلق وجود ندارد و افراد گاهی از مالکیت برخی از اموال منع می شوند و گاهی نیز به دلیل حفظ مصالح اجتماعی جامعه مالکیت خصوصیشان هم حتی محدود و یا سلب می شود.

۱-۱-۲-۱- معنای لغوی مالکیت

دربان فارسی با اضافه کردن یا مشدد و تا (یّت) به آخر بعضی از کلمات عربی مصدر جعلی ساخته می شود. مالکیت نیز کلمه ای عربی است که با اضافه شدن «یّت» به لغت مالک، مالکیت ساخته می شود. به طور کلی مالکیت در نظر اهل لغت به یک معنا تعریف شده است و دارای معانی و مفاهیم متفاوت از هم نیز نمی باشد و تنها با شکل‌های مختلف بیان شده است.